

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В МЕЖАХ МІКРОГРУПИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДОВЖИНИ

У статті висвітлюється питання антонімічних відношень, які виникають між якісними прикметниками на позначення висоти, з'ясовується специфіка їх мовної реалізації, виявлено особливості розвитку та функціонування (паралельного або непаралельного) протиставних відношень між членами антонімічних пар.

Ключові слова: антонімія, антонімічні відношення, якісні прикметники, лексико-семантична група, семантичний аналіз, антонімічна пара, парадигматичні характеристики, синтагматичні характеристики.

До мікрогрупи на позначення довжини належить загальномовне протиставлення *довгий* – *короткий* [2, 90 – 91]. Ці слова мають майже однакову функціонально-значеннєву продуктивність, а саме: у семантичній структурі прикметника *довгий* [4, II, 330] виділено два значеннєві показники, а у семемі *короткий* [4, IV, 299] – три.

Номінативне значення лексеми *довгий* “який має велику довжину; протилежне *короткий*” протиставляється номінативному значенню прикметника *короткий* “який має малу довжину; протилежне *довгий*”: ...*навіть у короткому* покучерявленому волоссі ніби відчувалася прихована сила, як у того біблійного Самсона, хоч, здається, той мав волосся *довге*, через що, може, й позбувся своєї сили, бо *довге* завжди легше обстригти, ніж *коротке* (П. Загребельний). Номінативні значення цих прикметників об'єднують сему “за шкалою”, бо вимірювання великої чи малої довжини предметів, об'єктів відбувається відносно певної норми, яка слугує точкою відліку.

Значеннєві компоненти на позначення великої – малої довжини лексем *довгий* і *короткий* можуть характеризувати довжину слова, наприклад: ...*кожне довге* слово Бузина розділяв навіл, вставляючи поміж тих двох частин пробачення. Виходило таке: “Плат-даруйте!-форма”, “Натура-даруйте!-лізм”, “Популя-даруйте!-ризація”; Іверієць зрадів закивав головою, знов проговорив якись *короткі* й палкі слова... (П. Загребельний).

В антонімічні відношення вступають такі значеннєві компоненти слів: *довгий* “розташований на великій відстані, далекий, неблизький” та *короткий* “близький, недалекий (про відстань, шлях)”: “За тепла треба вибратися звідси, – сказав Какора. – Маємо бути в Києві до перших холодів. Дорога важка й *довга*”; Для Лучука цей *короткий* шлях був увесь перетканий муками (П. Загребельний). При поєднанні семем *шлях*, *дорога* з прикметником *довгий* сполучення слів набуває значення *важка*, *тривала*, *велика* відстань; поєднання цих семем з прикметником *короткий*, як правило, має значення *легка*, *недовга*, *швидка* подорож.

Протиставні відношення реалізуються між семемами лексем *довгий* – *короткий* на позначення великої – малої площі в довжину: *довгий* – “який займає велику площу в напрямку по довжині” та *короткий* – “який займає малу площу в напрямку по довжині”.

Антонімізуються семантичні компоненти на позначення великого – малого зросту людини, які мають функціональну обмеженість, оскільки належать до лексики розмовного стилю (у Словнику української мови супроводжуються позначкою “розмовне”): *довгий* “високий за зростом” та *короткий* “невисокий, низький”.

У протиставні відношення вступають значеннєві компоненти, що дають паспортну характеристику людини, а саме: називають довжину частин тіла людини (*довгі* – *короткі* руки, ноги, шия, тулуб). Наприклад: ...*Сивоок* був збудований гармонійно, а *Міцило* нагадував *Агапіта*: *короткі* ноги, *коротка* шия наклепника, тулуб такий *довгий*, що коли доводилось *Міцилові* сідати, то не знав, куди б заховати хоч трохи тулуба (П. Загребельний).

Протиставні відношення реалізуються між диференційними семантичними множниками, не зафіксованими СУМ, але репрезентованими у сучасній українській мові: *довгий* – “довжина м'язів, притаманна високим за зростом людям (анатомічне)” та *короткий* – “довжина м'язів, притаманна низьким за зростом людям (анатомічне)”: ...*є люди з короткими* м'язами, *є з довгими*... Волокна м'язів. Власне це анатомія... Але в мене своєрідний забобон: вірю тільки тим, у кого м'язи – *довгі* (П. Загребельний).

В антонімічні відношення вступають диференційні семантичні компоненти прикметників *довгий* – *короткий*, що позначають певний часовий відрізок: *довгий* – “який займає великий відрізок часу; тривалий,

довгочасний” та *короткий* – “який триває недовго; короткочасний; протилежне тривалий”: *Ніч була довга й коротка водночас* (П. Загребельний).

Словник української мови фіксує інформацію про те, що семі прикметника *короткий* протиставляється номінативне значення слова *тривалий* (“який довго тривав або триває, продовжується й т. ін.; довгочасний” [4, X, 252]). Значення дефініція лексеми *довгий* також має у своєму складі значеннєвий показник “тривалий”. Це дає підстави стверджувати, що у мовній практиці великий часовий відрізок позначають прикметники *довгий, тривалий, довгочасний*. Для позначення малого часового відрізка використовуються антонімічні їм за значенням семіми *короткий, короткочасний, куций* (семема *куций* “може синонімізуватися з *короткий* за значенням часу” [1, 160]).

Особливістю протиставних семем *довгий – короткий*, об’єднаних загальним значенням “час”, є те, що вони позначають: визначену або невизначену тривалість. Невизначена тривалість може бути охарактеризована 1) відносно норми та 2) безвідносно норми [5, 85]. Лексема *довгий*, яка входить до складу підгрупи зі значенням “невизначена тривалість”, – зберігає сему “час” у будь-якому контексті. Переважно подібні конотації ситуативні. Так, *довгі переговори* можуть означати відсутність згоди або, навпаки, взаємну симпатію, або ґрунтовність, або лише тривалість. Є сполучення, в яких смислові асоціації відносно сталі, наприклад: у сполученні *довгі обійми* (міцні) часове значення зберігається. Так само зберігається часове значення у сталих сполуках *довга пісня* (про тривале нудне заняття), *довга історія* (про що-небудь складне, виконання чого потребує багато часу), *відкласти у довгий ящик* (на невизначений час).

Антонімізуються значеннєві компоненти слів *довгий – короткий* на позначення багатослівних або стислих висловів, розмов, повідомлень, описів: *довгий* – “про розповідь, опис і т. ін., що містить у собі багато зайвого; багатослівний” та *короткий* – “стисло викладений, висловлений коротко, без деталей; небагатослівний”.

“Антонімізація прикметників зі значенням довжини за їх неосновними ЛСВ відбувалася вже в найдавніші періоди. Так, слово зі значенням “короткий” відповідно могло позначати довжину, висоту та тривалість... Проте вже в старих слов’янських мовах виникала потреба в передачі нових, абстрактних понять, тоді прикметник з основним значенням малої довжини набував інших значень...” [1, 45 – 46].

Словник української мови в 11 томах фіксує такі семи, що входять до значеннєвої структури прикметника *короткий* та не мають антонімічних відповідників у семантичній структурі прикметника *довгий*: 1) “недостатній за часом”: *Самуїл забрав усю свою силу навколо, дав своїм **короткий** спочинок на дві-три години і в темряві перед досвітком ударив на ромеїв* (П. Загребельний); 2) “уривчастий (про мову, звуки тощо)”: *І те нещасне, затуркане, знетямлене створіння здобулося вреіти на відчайдушність, з **коротким** болісним зойком-стогоном Ісса відштовхнула розрепетованого блазня, в один постриб дісталася до дверей і мовчки побігла по темній вузькій вуличці, розлякуючи нічних сторожів з дерев’яними калаталами і випадкових перехожих* (П. Загребельний); 3) “швидкий (про рух, дію тощо)”: *Цього разу Ситникові довелося спостерігати не вислі плечі Родимові, відвернуті від нього, а **короткий** змах важкої прапці, якою Родим показував медоварові мерції забиратися геть* (П. Загребельний).

Отже, основні семантичні протиставлення, що виникають між прикметниками на позначення великої – малої довжини – це позначення протяжності предметів та позначення тривалості в часі. Очевидно, що просторові й часові характеристики спочатку не усвідомлювались як відмінні [1, 21]. Приклади такого давнього синкретизму сприйняття простору й часу можна знайти в сучасному слововживанні. Для позначення довжини дороги використовуються як метричні одиниці (типу кілометр), так і часові – “це в годині ходи”.

До групи слів на позначення великої довжини входять, окрім семіми *довгий*, це й лексеми *безкінечний, нескінченний* тощо. Прикметники *безкінечний і нескінченний*, поєднуючись з іменниками *дорога, доріжка, шлях* тощо, об’єднуються спільним значеннєвим планом “дуже довгий”.

Група синонімічних прикметників на позначення малої довжини об’єднує слово *короткий* та його похідні. Ці прикметники характеризують: 1) малу довжину певного об’єкта, наприклад: *...безбороді передали бородатим свої **коротенькі** дворогі вила, помічники повернулися до горнів і миттю всунули ті вила в жар...* (П. Загребельний); 2) невеликий часовий термін, наприклад: *З **завтрашнього** дня в вашому розпорядженні буде все необхідне, і ви повинні відразу ж розпочати реставраційні роботи з таким розрахунком, щоб відкрити тільки найцінніші розписи в **якнайкоротший** строк* (П. Загребельний); 3) недостатній за часом, наприклад: *...князь гнав далі й далі, давав лиш **короткі** перепочинки для кількагодинного сну...* (П. Загребельний); 4) стисло викладене, небагатослівне запитання, наприклад: *Отава міг би **полегшити** справу для Шнурре. Не квапливою згодою виконувати всі його забаганки, а бодай **коротеньким** запитанням, бодай спробою поцікавитися, чого треба Альберту Шнурре...* (П. Загребельний).

Слова зі значенням довжини мають також паралелізм у вторинних ЛСВ. Так, прикметники *довгий, нескінченний, неосяжний* мають часове значення при поєднанні з іменниками, яким властиві часові параметри, такими, як *дорога, пауза, розмова, мовчання*. Значення кількості реалізується при сполученні зі словами, що називають сукупність об'єктів, – *черга, ряд*. Кількісне значення властиве розгляданим прикметникам у випадках поєднання їх з іменниками на зразок *лист, твір, віри, текст* тощо.

Експресивно-оцінні похідні антонімічних прикметників *довгий – короткий* виявляють тенденцію до параметричних значень, хоч темпоральне й кількісне значення також можна вважати типовим.

Антонімічні відношення, в які вступають прикметники *довгий – короткий*, актуалізуються лише за умови називання полярних ознак певного предмета (об'єкта): *довгої – короткої* дороги, одягу, розповіді тощо. Максимальна протилежність для кожного конкретного вживання залежить від характеру семантики слів та їх сполучуваності. Але інколи певний антонімічний фон може виникнути за умови функціонування з різними загальними значенневими інтерпретаціями. Так, у реченні *Слово моє коротке, бо перехід був довгий, а попереду – ще довший* (П. Загребельний) не можна однозначно стверджувати, чи ні протиставні відношення між прикметниками *довгий – короткий*. Можна припустити, що прикметник *довгий* у сполучі *довгий перехід* позначає шлях великої протяжності, а *короткий*, поєднуючись з іменником *слово*, позначає нетривалий за часом виступ, тоді прикметники *довгий – короткий* не антонімізуються, бо функціонують з різними значенневими інтерпретаціями. Але якщо прикметник *довгий* у сполучі *довгий перехід* позначає тривалу за часом подорож, а прикметник *короткий*, поєднуючись з іменником *слово*, позначає нетривалий за часом виступ, тоді протиставні відношення між *довгий – короткий* актуалізуються. Сполучки *довгий перехід* і *коротке слово* несуть інформацію про тривалий шлях і нетривалий виступ, тобто мають спільний значенневий показник “часова тривалість”. “*Коротке слово*” виступатиме як опозиція до “*довгого переходу*”, бо члени антонімічної пари завжди виступають співвідносними поняттями.

“Психологічно значущим можуть виступати недостатні чи надмірні кількісні ознаки – більші чи менші за норму – вони створюють проблеми, тому за аналогією з предметним світом ця значеннева конотація переноситься в соціальний світ” [3, 109]. У мовній практиці вона “матеріалізується” в зворотах, які виражають нестаток чи надмірність (сил, здібностей, можливостей): *довгі руки* (хто-небудь має права, можливість зробити щось), *короткі руки* (хто-небудь не має права, можливості зробити щось), *відкладати в довгий ящик* (відкладати виконання якої-небудь справи на тривалий, невизначений час) тощо. Ідея кількості, що перевищує норму, реалізується у виразах, до складу яких входить лексема *довгий*: *довгий карбованець* (легкий і великий заробіток), *довга нісня* (про те, що займає великий відрізок часу, чого не можна швидко зробити, виконати, розповісти), *довгий язик* (про балакливу людину, що говорить зайве, або про її вдачу) тощо. Ідею кількості, меншу за норму, репрезентують стійкі мовні сполучки, до складу яких входить лексема *короткий*: *у коротких словах* (висловитись коротко, стисло), *коротка пам'ять* (про когось, хто швидко забуває, має погану пам'ять). Наприклад: *Матильда заявила: “Ах, милий Арчі, яка в тебе коротка пам'ять!”* (П. Загребельний), *короткий розум* (слабкий, обмежений розум), *коротка справа* (справа, що вирішується швидко) тощо.

Десемантизовані прикметники *довгий – короткий*, що становлять частини стійких мовних сполук та фразеологізмів, не вступають у протиставні відношення, виняток становить пара фразеологізмів *довгі руки – короткі руки*.

Одним з найпродуктивніших і засобів опису, зображення та вираження оцінки того, що відбувається в зовнішньому та внутрішньому світі стала сама людина – її “невід'ємна власність”: голова, руки, язик, риси характеру, властивості пам'яті тощо. “Антропоцентрична інтерпретація найрізноманітніших явищ завжди емоційна, експресивна, імпресивна, образна й виразна” [3, 113]. Ідеться передусім про фразеологізми на зразок: *мати довгі вуха, мати довгі руки, мати короткі руки, мати коротку пам'ять, коротка кишка*. Характеристики, виражені наведеними фразеологізмами, влучні, промовисті, експресивні і зрозумілі.

Отже, антонімічні прикметники *довгий – короткий* є прикладом параметричних лінійних назв, виміри яких містяться на горизонтальній та вертикальній шкалах. Семантична структура протиставних семем містить два основні протиставні семантичні множники: сему на позначення лінійного розміру довготи та темпоральну сему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Линник Т.Г. Параметричні прикметники і їх становлення. – К.: Наукова думка, 1982. – 198 с.
2. Полгога Л.М. Словник антонімів української мови / За ред. Л.С. Паламарчука. – 2-е вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 2001. – 275 с.
3. Рябцева Н.К. Размер и количество в языковой картине мира // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 108 – 116.

4. Словник української мови: В 11 томах. – Т. I – XI. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Щєбликіна Т.А. Роль параметричних прикметників з просторовою семантикою у формуванні лінгвального образу світу: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2001. – 169 с.

The article deals with the research of antonymous relations between qualitative adjectives, revealing the specific character of development and functioning (parallel or unparallel) of opposite relations between the members of antonymous pairs.

Key words: antonymy, antonymous relations, qualitative adjectives, lexical and semantic group, semantic analysis, antonymous pair, paradigmatic characteristics, syntagmatic characteristics.

Т.М. Вознюк

ПАРАМЕТРИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИВЧЕННЯ МЕТАФОРИ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕЗІЙ П. М. ПЕРЕБИЙНОСА)

У статті досліджуються основні аспекти метафоричності художнього образу в поезіях П.М. Перебийноса. Висвітлено критерії метафоричності порівняння, види метафори в системі тропів і відношення їх до значення, ступені метафоризації, функції та класифікації вивчення метафори.

Неодмінною, повсюдно присутньою ознакою скільки-небудь об'ємного художньо-літературного тексту є метафора. Насичене метафорою мовлення прийнято називати метафоричним. Таке мовлення – писемне чи усне – втілює у собі впливову й оригінальну силу художнього вислову, подекуди дисгармоніює з його розмовно-побутовою буденністю чи офіційно-діловою трафаретністю. Метафора конкретна, зрима і динамічна. Динамічність полягає уже в самому збудженні нового враження, в оновленні сприйняття. Заснована на глибокій внутрішній подібності, метафора особливо активізує нашу здатність до асоціацій. Ми розуміємо образність як новий крок думки, як рух думки, а рух завжди привертає нашу увагу більше, ніж спокій. Динамічність лежить вже в самій основі образу. Динаміка образу досягається по-різному, наприклад, за допомогою персоніфікації, яка є головною стихією метафоризації. Причому найчастіше вона здійснюється через звичну і непомітну персоніфікацію дії, дієслова, яка відразу робить картину живою. Особливої виразності і динамічності зображеного надає також осмислення абстрактного поняття, почуття як чогось матеріального, речового, внутрішніх психічних рухів – як фізичних, переносних образів із сфери духовної у фізичну тощо. Переносне і буквальне значення слова, образ і значення в образно-матеріальному контексті завжди взаємопов'язані і взаємно переходять одне в одне.

Особливості словесно-образного живописання в метафорах Петра Мойсейовича знаходить своє відображення не лише індивідуальність, а й дух епохи, характер народу. Тропіка письменника – цікаві документи для вивчення поглядів, настроїв, смаків письменника. Загальна концепція образу зумовлюється окремими формами образної думки, що входять в нього. Троп – це не та форма, в яку виливається готова поетична думка, а та, в якій вона народжується. Письменник не придумує словесних образів, а мислить ними. Повноцінний аналіз художнього твору неможливий без аналізу особливостей аспектів метафори П. М. Перебийноса у його творчості.

Ідея статті полягає у висвітленні параметрів класифікації вивчення метафори на прикладі поезій П.М. Перебийноса, так, як метафоричні можливості мови дозволяють висловити нову інформацію (функція пізнання) через нову організацію наявних мовних ресурсів (функція найменування), маркуючи вислів авторським баченням (емоційно-оцінна функція). У метафоричному вислові завжди відчувається присутність алегорії, порівняння, епітета та метонімії. Метафора в творах Петра Мойсейовича Перебийноса формується на основі розширення семантичного обсягу слів та у критеріях метафоричності порівнянь. Аналізуючи класифікацію метафори, за основу потрібно виділити лексико-семантичні та граматичні характеристики її компонентів.

Актуальність роботи в тому, що метафори в мові постійно поповнюються як за рахунок традиційно усталених загальнономовних штампів переносного типу, так і за рахунок авторських новоутворень. Тема дослідження метафори сьогодні найбільше і водночас найменше досліджена. Тому актуальність класифікації її вивчення розширюється з розвитком мови. Так, досліджено на основі аналізу різних видів семантичного переосмислення, лінгвальні виражальні засоби творчості